

Рецензії

17 липня виповнюється 60 років Тамарі Іванівні Гундоровій – докторові філологічних наук, професору, завідувачці відділення української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, членові-кореспонденту НАН України.

Тамара Гундорова народилася в селі Климівка Карлівського району Полтавської області. Закінчила відділення української мови та літератури філологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1977) та аспірантуру при Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка. 1981 р. захистила кандидатську дисертацію на тему “Проблема інтелігенції і народу в соціально-психологічних повістях Івана Франка 80–90-х років XIX ст.”, а 1996 р. – докторську дисертацію “Дискурсія українського модерну. Постмодерна інтерпретація”. Авторка праць “Інтелігенція і народ в повістях Івана Франка 80-х років” (1985); “Франко не Каменяр” (1996), “Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація” (1997, 2009), “Femina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської” (2002), “Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн” (2005; 2013), “Франко і/не Каменяр” (2006), “Кітч і література. Травестії” (2008), “Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми” (2013). Тамара Гундорова – член редакційної колегії періодичних видань “Journal of Ukrainian Studies”, “Harvard Ukrainian Studies”, “Київська старовина”, “Український гуманітарний огляд”. Президент Міжнародної асоціації гуманітарних студій (The International Association for the Humanities, 2012–2014). Віце-президент Міжнародної асоціації україністів (2002–2005), член експертної ради ВАК України (2005–2014). Редакція журналу щиро вітає ювілярку, зичить їй міцного здоров'я й нових творчих здобутків.

УКРАЇНА НА ПРИЙОМІ У ПСИХОАНАЛІТИКА

Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: Статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с. (“De profundis”)

В основу “магістрального сюжету” всього тексту книжки “Транзитна культура” Т. Гундорова поклала метафору, яка уподібнює Україну до хворого тіла, змушеного мобілізувати внутрішні сили для подолання недуги, аби здійснити вихід зі стану поневолення у вільний світ. Цей процес доволі тривалий і супроводжується цілим комплексом символічних практик, ритуалів, поведінкових реакцій, які складаються в окремий тип культури, що її дослідниця називає транзитною. Ця культура – продукт травми, завданої Україні кількома століттями внутрішньої колонізації ментальності. Українська спільнота перебуває у процесі переходу з полону до обітваної землі і, як колись євреї, очолювані Мойсеєм, несе на собі відображення рабства, який треба пережити. Люди, стомлені тривалою подорожжю, творять системи знаків і репрезентацій, які унаочнюють симптоматику їхніх душевних поранень.

Вивчивши ці симптоми, можна зрозуміти, що необхідно зробити, аби, врешті, дійти до мети – побудувати ефективні та зручні форми суспільного й індивідуального буття.

Один із найважчих наслідків впливу колоніальної травми в українській ментальності – відсутність великого засадничого міфу, що міг би об'єднати Україну, ось чому трансгресивні процеси в українському суспільстві відбуваються повільно й суперечливо. Соціальні групи й навіть цілі регіони країни рухаються з різною швидкістю і в різні боки. Одні представники нації прагнуть забути радянське минуле, ототожнюють себе з Європою й постіндустріальною інформаційною західною цивілізацією, інші живуть радянським минулим. Є й ті, хто мріє повернутися до аркадичної свідомості ХІХ ст., до часів славетного козацтва чи навіть Трипільської культури. Очевидно, що такий конфлікт ідеалів відображає стан самої української свідомості. Осмислити цю проблему намагається своєю книжкою Т. Гундорова.

Методологічною основою дослідниця обирає культурні студії, інтердисциплінарний підхід, який об'єднує широке коло сучасних герменевтичних практик, розроблених представниками постмодерністського по ст р у к т у р а л і с т с ь к о г о літературознавства. Особливий акцент Т. Гундорова робить на постколоніальній критиці, фрейдистському та неофрейдистському психоаналізі й неомарксизмі, позаяк ці напрями сучасної гуманітаристики мають найбільший терапевтичний ефект. Книжку вирізняє суворий, місцями безжалісний погляд на симптоми, котрими реагує Україна як глибоко травмоване колоніальним минулим соціальне тіло на ситуацію переходу від постколоніальної фази до повної деколонізації.

Завдання книжки – “проговорити і пропрацювати травматичні місця української культури початку ХХІ ст. – постколоніальний *ressentiment*, розрив генерацій і пам'ять про минуле в сучасному пострадянському романі, розрив високої і популярної культури, нове розуміння *класики*, кітчезацію як спосіб рецепції травматичного досвіду,

а також Чорнобиль – подію, яка значною мірою визначила й оформила теперішнє мислення в Україні” (20). Коло авторів, які привертають увагу дослідниці, дуже широке: Оксана Забужко, Юрій Андрухович, Ліна Костенко, Євгенія Кононенко, Сергій Жадан, Олександр Ушкалов, Іван Драч, Світлана Йовенко, Ірена Карпа, Михайло Бриних, поетидвохтисячники. Сюди треба додати наново перепрочитаний доробок М. Гоголя як творця “середньої літератури”, спостереження за побутуванням у популярній культурі образу Т. Шевченка, “монографічні” розділи, присвячені Ю. Тимошенко (Леді Ю) і Верці Сердюці (Леді Кітч). Отже, Т. Гундорова подає ґрунтовний і системний аналіз сучасного українського культурного простору як відображення глибинних травматичних процесів, що визначають сьогодні і ще довго впливатимуть на долю України як суспільства, нації й держави.

Книжка Т. Гундорової “Транзитна культура” побачила світ 2013 р. За цей відтинок часу в Україні відбулася така кількість історичних подій, що тепер ми живемо вже в іншій реальності, ніж та, у котрій здійснювалося дослідження. Цілком природно, що деякі персонажі, що фігурують в окремих розділах, або втратили свою популярність (як Леді Ю), або кудись зникли (як Леді Кітч). Інші явища, описані авторкою, трансформуються на наших очах: карнавальньо-ярмаркова стихія вільного культурного ринку дещо вщухає, а кітч починає забарвлюватися кривавими кольорами. Війна на сході потребує інших героїв і по-новому розставляє акценти. Проте загалом, незважаючи на стрімкість соціокультурних змін, котрі роблять застарілими будь-які ідеї, книжка Т. Гундорової зовсім не втратила, а навпаки, тільки набула додаткової актуальності, адже підходи, застосовані в ній, спостереження за українською реальністю, зроблені дослідницею, а також висновки, отримані внаслідок аналізу, слугують основою для розуміння ситуації, у якій опинилася Україна.

Практично кожна ідея, кожне концептуальне положення, кожний підхід, викладені у збірнику, можуть бути успішно використані для осмислення

причин тієї трагедії, що сталася із країною після другого Майдану, особливо якщо їх застосувати до регіонів, котрі нині анексовані Росією або стали ареною бойових дій. Наприклад, візьмемо ресентимент як визначальний чинник свідомості й поведінки постколоніального суб'єкта, про котрий ідеться в першій частині книжки. Очевидно, що ресентимент переживають усі мешканці України, але в різних частинах держави відбувається це з певними відмінностями. Для багатьох регіонів України головний кривдник – Росія, тоді як у Криму або Донбасі ця роль відведена центральному українському уряду та американцям. Продовжуючи аналіз української реальності в рамках підходів, сформульованих Т. Гундоровою, можна тільки дивуватися, чому раніше таку малу увагу приділяли культурі подолання історичних травм та образ, актуальних для різних прошарків українського соціуму. Прикро, що ніхто вчасно не звернув увагу на такі слова дослідниці: “Надзвичайне напруження між імпульсом заздрості, з одного боку, та безсиллям, з іншого, і є тією критичною інстанцією, де афекти набувають форми ресентименту. Розрядка афекту веде або до патології, або ж перетворюється на скомпліковану, але продуктивну культурну терапію” (51). Як ми бачимо з подій сьогодення, розрядка афекту таки призвела до патології, а продуктивна терапія якось і досі залишається не на часі, адже в багатьох представників українських “еліт” і широких мас, навіть за умов російської агресії, спостерігаються вияви колоніальної істерії, досліджені Т. Гундоровою в незавершеному романі Агатангела Кримського “Андрій Лаговський”. Ми й далі маємо справу зі станом інфікованості імперською владою: будучи народженими в Україні, значна частка її громадян сприймає свою національну материнську культуру як щось інше і прагне досягти успіху у світі колонізатора, тому й наслідує його звички й культурні практики. Ніхто цю колоніальну істерію не лікує, і тому можемо припустити, що в майбутньому вона не тільки не зникне, а дедалі більше зростатиме. Ресентимент мешканців Криму й Донбасу вміло використали Росія

та місцеві можновладці, запропонувавши образ Путіна як “головного лікаря” в пострадянській психіатричній лікарні й зумівши каналізувати людську енергію в антиукраїнський бік.

З погляду зміцнення територіальної цілісності України контпродуктивним виявляється й той тип ресентименту, який репрезентують розглянуті Т. Гундоровою твори Ю. Андруховича “Дезорієнтація на місцевості. Спроби” й “Центрально-східна ревізія”. Дослідниця доводить, що український постколоніальний індивід унаслідок того, що “місце батька в колоніальному світі ослаблене” (106), шукає власний простір свободи, який перебуває в “материнському полі рідної культури” (106), де зберігаються мова, традиції, історія. “Існування в материнському світі постколоніальної культури <...> підживлює почуття образи (ресентименту) для багатьох персонажів Андруховича, які шукають заміни символічного батька то в образі діаспорного пана, то в напівміфічному українському королі” (106-107). Вони вдаються до екзистенційного бунту, “відрізаючи себе від минулого і замикаючись у “теперішності” (107). Ті форми культурної міфології, які виникають у творах Андруховича внаслідок переживання образи, урешті-решт, ігнорують реальну внутрішню складність України й закінчуються проектами національної ідентичності, що виглядають неприйнятними для значної частини українців. Отже, підходи, застосовані Т. Гундоровою до студій над виявами ресентименту в українській модерністській і постмодерністській літературі, дають змогу зрозуміти логіку багатьох сучасних процесів і подій, адже їхні корені варто шукати в тих суперечностях, які характеризують транзитивний стан постколоніального українського суспільства.

Інші теми, розглянуті авторкою, мають не меншу вагу для осмислення сьогоденних проблем, ніж ресентимент. Життя виявлятиме нові й нові сенси “Транзитної культури”, адже ми глибше і глибше поринаємо в реальність, коли на неподолані колоніальні травми накладаються травми постколоніальні. У нашу пострадянську епоху поведження

з уявою й пам'яттю стало просто брутальним, і поріг допустимого у зверненні до цих тонких матерій дедалі більше знижується. Перечитуючи книжку тепер, важко позбутися враження, що Україна, на жаль, була вагітна війною, і Т. Гундорова, як у багатьох випадках це ставалося з поетами, передбачала наближення катастрофи й закликала подбати про душевну терапію не тільки у плані самопізнання, а в дуже практичній площині – у царині використання культурних індустрій, котрі застосовуються як для формування уніфікованих мас, що їх путінська пропаганда виховує в дусі війни й ненависті до України, так і для поширення модернізованих візій оновленої української нації, спроможних об'єднати захід і схід, північ і південь. Сторінки, присвячені М. Гоголю, вважаю, становлять розгорнуту програму культурної “українізації” України, яка має здійснюватися не націонал-більшовицькими репресивними або шароварно-народницькими, а постмодерністськими методами, що враховують специфіку сприйняття сучасного реципієнта, уміло поєднують розважальний і повчальний елементи, гру з інтелектуалізмом, використовують ринкові механізми.

Проте не були почуті ні тривожні попередження, ні сигнали надії. Шкодюю із цього приводу, адже психоаналітична терапія, запропонована Т. Гундоровою, передбачає не тільки встановлення причин душевних розладів, а й напрацювання позитивних програм переживання травм, образ, неврозів, інших афектів. Завершуючи цю рецензію, запрошую всіх на сеанс знаменитого соціокультурного психотерапевта

Тамари Іванівни Гундорової, тобто до уважного прочитання й перепрочитання “Транзитної культури”.

Отже, книжка Т. Гундорової – не тільки етапний твір у науковій біографії дослідниці, а й знаковий текст усієї української культури доби Незалежності. Т. Гундорова не тільки підбила підсумки тих тем, якими вона цікавилась упродовж останніх десятиліть, об'єднавши їх в одне проблемне поле, а й зуміла розв'язати й набагато амбітніше завдання – запропонувала цілісне інтегральне бачення української культури й життя загалом, а також окреслила способи подолання тих внутрішніх перешкод, які заважають Україні на шляху до свободи. Авторка, будучи органічно орієнтована в найактуальніших трендах світової гуманітаристики, осмислила феномен “транкультурності” – проблему надзвичайно важливу для України, котра переходить із постколоніального стану до якоїсь поки ще не визначеної, але цілком унікальної самобутньої моделі соціального й національного буття. Крім того, “Транзитна культура” має для багатьох і глибоко особистий вимір, бо слугує дзеркалом для тих українських інтелектуалів, які, читаючи розвідки Т. Гундорової, упізнають себе; адже вони відчують той самий біль, той самий відчай, ті самі сподівання на краще, ті самі розчарування і страхи, які добре знайомі авторці й котрі є тими позалітературознавчими чинниками, що примусили її взятися до написання рецензованої студії. Ця книжка варта вивчення не тільки фахівцями-філологами, а й усіма тими, хто хоче зрозуміти сучасну Україну. Вона написана для нас і про нас.

*Олександр Пронкевич
м. Миколаїв*

Отримано 7 травня 2015 р.